

Ipostaze ale feminismului și literatura feminină în spațiul românesc

Anca-Elena ALECSE (PUHA)

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

ancaelenapuha@gmail.com

Abstract: For the Romanian society, feminism has been and still is a pejorative label that casts a shadow of doubt over the literature written by women. The attitude is deeply rooted in the preconceived ideas of Romanian society concerning notions such as *feminine*, *femininity*, and *feminism*. If one wants to refer to the beginnings of such debates one can not omit the exemplary list that Eugen Lovinescu proposed in the age between the two World Wars in which he attempted at describing the major traits of femininity. The reticent commencement of feminism in interwar Romania was abruptly changed by the outcome of history, yet it somehow manages to turn from a struggle against gender inequalities into a fight against totalitarian oppression and for an identity rediscovery.

Keywords: *feminism, femininity, womanhood, women's poetry, interwar, the poetry of the 80s, postmodernism.*

I. Prima vârstă a feminismului românesc

Titlul studiului – *Ipostaze ale feminismului și literatura feminină în spațiul românesc* – mă obligă la câteva întrebări firești: Se poate vorbi de o literatură feminină cu trăsături distincte față de cea scrisă de bărbați? Dacă vorbim de literatură scrisă de femei, suntem obligați a vorbi și despre feminism sau despre literatură feminină?

Consider că sunt lămuriri imperios necesare, mai ales că literatura feminină este adesea asociată cu feminismul, fie din ignoranță, fie pentru a se descalifica operele publicate de femei. Pentru societatea românească, feminismul a fost și încă mai este o etichetă peiorativă, care aruncă o urmă de suspiciune asupra literaturii scrise de femei. Ceea ce mă intrigă este faptul că inclusiv scriitoarele se dezic de această asociere ca de o boală grea. Mariana Codruș, spre exemplu, afirma răspicat: „nu mă consider o feministă și nici nu-mi place când feministele sar calul. După cum vedeți, m-am demascat: mă tem că feminismul se asociază în mintea mea, de regulă, cu excesul” [Ursa, 2010: 72]. Atitudinea poetei nu este de condamnat din moment ce nu doar ea, ci majoritatea, consideră feminismul o asociere nefericită. Și dacă inclusiv scriitoarele se feresc de acest apelativ, putem considera mai justificat conceptul de *antifeminină* pe care îl atribuie Marin Mincu, spre exemplu, poeziei Mariane Marin? De ce se feresc nu doar scriitorii, ci chiar criticii să numească poezia drept feminină?

Atitudinea găsește rădăcini adânci în concepțiile pe care societatea românească le are în legătură cu ceea ce înseamnă *feminin-feminitate*, sau chiar *feminism*. Dacă e să vorbim despre începuturile acestor problematizări pe teritoriul românesc, consider că este exemplară în acest sens lista pe care Eugen Lovinescu o realiza în perioada interbelică,

încercând să surprindă trăsăturile dominante ale feminității. Astfel, fără a se abate de la dihotomia romantică apolinic-dionisiac, criticul decreta câteva aspecte drept incontestabile feminității. Aceste trăsături rețin atenția Elenei Zaharia-Filipaș în *Studii de literatură feminină*: instinctualitatea (care nu le separa pe femei de femelele din regnul animal), pudoarea (ca reflex al vieții sociale și al educației), misterul feminin (care transformă literatura feminină în una a șoaptelor, senzațiilor și sugestiei), sentimentalismul (bărbatul este văzut ca o ființă rațională, în timp ce femeia este una dominată de impulsuri iraționale), lirismul și subiectivitatea (consideră lirismul drept forma cea mai potrivită de exprimare a sentimentalismului și subiectivității), feminismul (pe care criticul îl aprecia drept inevitabil, dar negativ în esența sa). Rezumând studiul lovinescian Elena Zaharia-Filipaș deduce următoarea concluzie: „ar fi mai bine dacă femeia și-ar păstra statutul social inferior (inegalitate e un cuvânt elegant), lipsită de drepturi și, implicit, dependentă, fiindcă, emancipându-se, își pierde farmecul feminității” [Zaharia-Filipaș, 2004: 12-13].

Să fie oare aceasta o reacție la feminismul oarecum timid din perioada interbelică? Atitudinea criticului este cu atât mai curioasă cu cât în prefața la volumul *Evoluția scrisului feminin în România*, coordonat de Margareta Miller-Verghy, acesta făcea următoarele afirmații:

„Când mi s-a spus că e vorba de o «antologie» a scrisului feminin, am ridicat o obiecție pe care o pun de obicei în astfel de împrejurări, arta nu cunoaște sex, vârstă, regiune și chiar în ultimă analiză, naționalitate; ea se satisface prin substanța sa și se grupează și ierarhizează după criterii exclusiv estetice [...]. Nu e vorba de a grada operele de artă după sex sau după vârstă ci de a practica în sânul marelui concept al artei, atât de greu de îmbrățișat în totalitatea lui, grupări determinate de criterii secundare, pentru a ușura cunoașterea și orientarea; în acest sens, după cum e națională, arta poate deveni și regională și poate avea sex și vârstă.” [apud Miller-Verghy, 1935: V-VII]

Antologia Margaretei Miller-Verghy este valoroasă nu atât prin conținut, despre care Elena Zaharia-Filipaș are unele rețineri, ci mai ales prin faptul că este poate printre primele tentative de afirmare a ideologiilor feministe de pe teritoriul României. Ideea Margaretei Miller-Verghy de a grupa scriitoarele interbelice într-o lucrare comună ce le este dedicată poate fi interpretată drept o încercare de a crea o identitate specific feminină, pe alocuri, chiar cu unele observații de un feminism moderat.

Prin urmare, dacă în perioada interbelică se poate vorbi de un feminism incipient, timid, tratat, după cum s-a văzut, cu mici ironii și cu scepticism din partea criticii, perioada comunistă va arunca femeia și implicit literatura feminină într-o nouă luptă de reevaluare și redefinire. În mod ironic, comunismul va îndeplini visul femeilor de a fi egale cu bărbații, prin femeia-muncitoare în uzină, femeia-luptătoare pentru impunerea ideologiilor comuniste, prin femeia-imagine a patriei, patria la rândul ei, mamă a tuturor, o *suprafemeie*. Femeia capătă atât de multe roluri impuse, încât uită de propria feminitate:

„Statutul femeii se modifică radical: nici «gospodinele», nici «doamnele», nici «intelectualele» nu mai sunt ce au fost, pe de altă parte, literatura nu mai poate reflecta viața reală, fiind constrânsă să exprime ideologia comunistă. A trebuit să treacă două decenii până la oarecare liberalizare a climatului politic-social-cultural. [...] Femeia așezată acum în fața oglinzii vede chipul altei feminități, modificat și distorsionat de istoria tragică.” [Zaharia-Filipaș, 2004: 158]

Mihaela Miroiu este și mai vehementă în creionarea impactului pe care l-a avut comunismul asupra feminismului:

„Mai dibace, dictatura comunistă le-a spus feministelor că nu există „ușă” și că este cazul să își scoată din cap ideile legate de drepturi și interese fiindcă are cin gândi pentru ele. Reprimarea feminismului a venit chiar de la începuturi. Lenin o critica pe Clara Zetkin că se ocupă cu probleme minore în plină revoluție proletară și a considerat feminismul curat deviaționism burghez. [...] Stalin era totuși mai conservator decât predecesorul său, a promovat modelul pe care îl putem numi, feminizând, o Shiva stahanovistă: fruntașă în producție, cu o mână pe strung, una pe steag (cum spunea Gail Kligman), alta pe copil, alta pe cratiță, alta pe cârpa de spălat podelele și alta la cules recolte în sistemul de muncă patriotică.” [Miroiu, 2006: 214-215]

Concluziile Mihaelei Miroiu sunt radicale: „Comunismul a sprijinit creșterea copiilor, dependența femeilor și bărbaților față de partidul-stat-bun părinte, infantilizând pe toată lumea” [Miroiu, 2006: 214-215].

Dintre criticii contemporani, Al. Cistelean nu rămâne indiferent la dezbaterile de pe tărâmul literaturii feminine și feministe, așa încât publică în „Vatra” articolul *De la femeia feminină la femeia feministă*. Pornind de la cartea Georgetei Adam, *Imaginarul poeziei feminine. O secțiune de aur*, apărută în 2010, acesta apără vehement opiniile lovinesciene, pe care le consideră justificate, multe dintre operele scrise de femei nereușind să depășească proba timpului: „E altceva că le-a înghițit uitarea; asta e o judecată de valoare, nu de existență” [Cistelean, 2015]. Chiar dacă opinia lui Al. Cistelean încearcă să tempereze atitudinile extreme ale gynocriticismului, cum este cea pe care el o remarcă în studiul Georgetei Adam, nu putem să nu ne întrebăm dacă acest tip de atitudine este o simplă exagerare, sau dacă are totuși justificare.

Poetele optzeciste, considerate de critică a fi atipice față de „modelul” feminin anterior, au sesizat preconcepții care încă planau asupra lumii literare în anii ‘80. În acest sens, Magda Cârneci mărturisea într-o anchetă realizată de Ruxandra Cesereanu – *Masculin versus Feminin în literatura română*:

„Îmi aduc totuși aminte că la începutul anilor ‘80, această diferență de gen reprezenta o constrângere, o defavorizare, căci scriitoarele debutante erau mult mai puțin numeroase decât colegii bărbați, mai ales în domeniul prozei, teatrului și eselui (de pildă, în volumul colectiv de proză optzecistă *Desant* nu figurează nicio femeie). Iar tinerii noștri colegi de atunci, nu toți dar mulți dintre ei, aveau încă optica «avantajului sexual», ca să zic așa, care le-a dat din start mai multe șanse decât nouă, fetelor, în competiția acerbă pentru originalitate și întâietate. [...] Îmi aduc aminte, de pildă, că ar fi trebuit să fac parte și eu din echipa volumului *Aer cu diamante*, din care finalmente am fost exclusă.” [Cârneci, 2002: 106]

II. Postmodernismul și feminismul

Revenind la perspectiva enunțată de Mihaela Miroiu, a dependenței tacite de partid din perioada comunistă, nu putem vorbi, în acest context, de existența unui feminism atipic? Până la urmă, feminismul este o ideologie politică de revoltă a femeilor față de ordinea falocentrică a societății, iar societatea comunistă este una puternic centralizată, doar că de această dată nu doar femeile sunt oprimate, ci inclusiv bărbații. Astfel, revolta feministelor îndreptată în perioada interbelică împotriva androcentrismului, se transpune într-o revoltă împotriva sistemului deoarece contextul social, politic, istoric se modifică.

Cert este că nu putem ignora contextul socio-politic al perioadei postbelice, mai ales că poezia feminină optzecistă are drept caracteristică definitorie angajarea, revolta, o trăire lucidă a realității până în cele mai intime resorturi. Nu putem ignora faptul că Magda

Cârnecki, spre exemplu, are un volum întreg intitulat *Poeme politice*, sau că Mariana Marin declara *Un război de o sută de ani* indiferenței, ignoranței, istoriei: „– De ce să nu păărăsești istoria asta murdară,/ îi strigam”. Poezia feminină are un puternic filon subversiv, iar acest fapt o leagă în mod inseparabil de istoria neagră a perioadei „de tristă amintire”. Dovadă a angajamentului evident față de context, a revoltei, stă și destinul tragic al poetei Mariana Marin. Urmărită de regim, declarată „dușman al poporului”, această este persecutată, cenzurată, „mutilată”, așa cum ea însăși se descrie în titlul volumului *Mutilarea artistului la tinerețe*. Am vrea poate să fim idealști și să privim poezia aceasta cu ochii decontaminați de realismul-socialist, cu ochii omului din secolul XXI, pentru care perioada aceea este doar un titlu din cărțile de istorie, dar nu există riscul ca prin această decontextualizare față de sistem să se dilueze din semnificații? Dacă facem abstracție de context, oare poezia optzecistelor nu-și pierde substanța?

Contextul social, politic, nu poate fi excizat din poeme, cum nu poate fi eliminat nici din destinul scriitoarelor. Dovadă stau, chiar și astăzi, însemnările meticuloase din Arhiva de Fond Documentar. Doar ca o notă informativă, voi da citării unui fragment de acest tip preluat volumul *O istorie a Cenaclului de Luni* al lui Daniel Puia-Dumitrescu:

„La Editura Albatros a fost oprită cartea Marianeii Marin, cu titlul ATELIERE, volum de versuri semnat de MARIANA MARIN, scriitoare și funcționară în cadrul Bibliotecii Centrale Universitare, în mod exagerat scoate în evidență lipsa perspectivei în societatea contemporană în special condiția scriitorului în «vidul» creat. S-a acționat prin informarea Direcției I, respectiv a CCES și influențarea autoarei prin sursele «Călin» și «Suci» de a efectua modificări în vederea evitării unor interpretări necorespunzătoare, cât și de a înlocui unele poezii «nublicabile» din motivele menționate, cu altele apărute anterior.” [Puia-Dumitrescu, 2015: 68]

Această atentă supraveghere a oricărui gest, „îndrumarea” continuă și apostrofarea promptă, în cazul în care erai tentat să mergi pe „căi greșite”, altele decât cele clar stabilite de regim, transformă societatea comunistă într-una ce reiterează tiparul patriarhal centralizat. Lucrurile sunt evidente nu doar în privința cenzurii, care nu uita să te „educ” permanent, ci chiar în privința vieții cotidiene, a tuturor aspectelor ei cele mai intime. Evenimente culturale erau toate „închinare” aceluiași conducător. Iată, spre exemplu, modul în care Eugen Negrici rememorează astfel de manifestații:

„În calitate de Mare Preot și Profet, Adrian Păunescu nu uita, însă, niciodată să amintească tuturor celor încântați de ce văd și de ce simt că datorează Conducătorului suprem – care vorbește prin gura lui – supunere și iubire, căci numai El, Atotputernicul, stăpânul oștilor, al dreptății și al milei, le poate asigura, în vremurile acelea tulburi și în colțul acesta de lume, liniștea și stabilitatea.” [Negrici, 2003: 56]

Modelul aceasta centralizat extinde patriarhatul nu doar la nivelul microsociale, ci la nivelul întregii societăți. În mod paradoxal, deși obțin ceea ce și-au dorit, egalitate cu partea masculină, femeile s-au văzut în ipostaza de a descoperi noi forme de supunere, lucru ce le-a subminat identitatea. În această uniformizare socială, identitatea, cu alte cuvinte individualismul, devine un concept abstract, dacă nu chiar tabu. Redescoperirea identității, procesul de autocunoaștere inițiat de poezia feminină, întoarcerea spre sine, sunt toate repere ale postmodernității. Antropocentrismul definit ca o recuperare a identității feminine oferă poeziei scrise de femei o latură discret feministă, sau mai bine zis, inconștient feministă. Poate că scopul în sine al literaturii feminine nu a fost niciodată feminismul, doar că,

militând împotriva unui patriarhat generalizat, impus forțat, la nivelul întregii societăți, indiferent de gen, și dorind o recuperare a identității feminine, demersul scriitoricesc capătă conotații neașteptate, chiar mai mult, capătă un filon feminist neintenționat, și astfel o apropiere de postmodernism. Autoarele *Lexiconului feminist* explicau fenomenul astfel:

„Trecerea de la o identitate stabilă, rigidă, la o identitate în mișcare, aleasă și nu impusă, construită în relație cu un moment și un loc precis, identitate ce se deconstruiește și se reconstruiește în funcție de o multitudine de elemente imprevizibile [...] devine emblema postmodernității, trăite ca nomadism. Nomadismul articulat de Julia Braidotti (1994) apare ca o formă de rezistență politică la viziunile hegemonice, ca inventare a unei noi priviri asupra lumii.” [Dragomir, Miroiu, 2002: 191]

Feminismul, definit de Toril Moi drept o acțiune critică politică, prin care femeile luptă împotriva organizării patriarhale a societății se potrivește, astfel, ca atitudine, ca tonalitate cu poezia optzecistă scrisă de femei:

“The word ‘feminist’ or ‘feminism’ are political labels indicating support for the aims of the new women’s movement which emerged in the late 1960s. ‘Feminist criticism’, then, is a specific kind of political discourse: a critical and theoretical practice committed to the struggle against patriarchy and sexism, not simply a concern for gender in literature”¹.

Doar că, inclusiv conceptul de feminism a suferit modificări; el nu mai poate fi înțeles, la momentul anilor ‘80, din aceeași perspectivă a feminismului din primul val, care

„denunța nedreptatea existentă în subordonarea legală a unui sex față de altul, lucru care era o evidentă piedică pentru progresul ființei umane.” [Petroșel, 2015: 168]

De ce își modifică feminismul fața? Poate din cauză că atât femeile, prin urmare poetele, cât și bărbații aveau acum un statut subordonat, uniformizat, și prin urmare lupta cu dominația falocentrică s-a transformat în lupta cu dominația totalitaristă.

În acest nou context, anii ‘80 inițiază un al treilea val de feminism, denumit generic, postfeminism.

„La sfârșitul anilor ‘80, începutul anilor ‘90, mai ales odată cu proliferarea abordărilor post-moderne, își face apariția feminismul valului al III-lea. Conștientizarea intrării într-o nouă etapă este determinată de faptul că vechile cadre conceptuale, bazate pe universalism, asemănare, dualisme (natură-cultură, public-privat) și-au pierdut relevanța în favoarea contextualizării și întrupării. Modul standard de analiză condusesse la întărirea separațiilor caracteristice gândirii dihotomice, cel puțin din punct de vedere epistemic. Vechile cadre conceptuale devin nesatisfăcătoare [...] Accentul nu mai cade asupra diferențelor dintre bărbați și femei, ci asupra diferențelor între femei situate în contexte sociale și politice particulare.” [Dragomir, Miroiu, 2002: 142]

¹ „Cuvântul «feminist» sau «feminism» sunt etichete politice care indică scopurile mișcării generate de femei la sfârșitul anilor ‘60. «Criticismul feminist», prin urmare, este un tip precis de discurs politic: o practică critică și teoretică devotată luptei împotriva patriarhatului și sexismului, nu doar o preocupare pentru gen în literatură” (t.n), Toril Moi, *Feminist, Female, Feminine*, în volumul *The Feminist Reader. Essays in Gender and the Politics of Literary Criticism*, editat de Catherine Belsey și Jane Moore, Ed. Basil Blackwell, New York, 1989, p. 117.

În contextul social și politic al perioadei de creație specific optzecistelor, se pot delimita unele ipostaze ale liricii feminine, care provin, așa cum aminteam anterior, din dorința de recuperare a unei identități furate, confiscate cu brutalitate de un regim absolutist, care anihila individul, care-l subordona „binelui general”. Despre feminismul românesc, aceeași autoare făcea următoarea precizare:

„Contextul feminismului românesc determină o abordare «hibridă», la rândul său, respectiv o combinație între agenda caracteristică valului al II-lea, ratat ca integrare istorică din cauza comunismului, noile oferte localiste și integrarea în generația politică a unei rețele situate în cyber-spățiu. Feminismul «universalist», cel al diferențelor și cel al identităților multiple au fiecare rost și relevanță într-un context care nu a epuizat «discursul victimist», având însă deopotrivă o nevoie acută de politici ale «capacității.» [Dragomir, Miroiu, 2002: 143]

Nu doar la Mihaela Miroiu se regăsește viziunea aceasta a hibridului în societatea românească. Elena Zaharia-Filipaș folosește același termen atunci când formulează concluziile lucrării sale:

„Un model hibrid, întruchipând femeia eroică într-o societate care mutilează feminitatea, precum și amestecul de patriarhalism și emancipare într-o lume încă tradiționalistă.” [Zaharia-Filipaș, 2004: 173]

Dacă teoreticienele menționate anterior recunoșteau un model hibrid al feminității, în contextul postbelic, Mircea Cărtărescu vorbește despre tendința postmodernismului de recuperare și integrare a unor zone marginale ale societății în actul literar:

„Pluralizarea perspectivelor în istoria, critica și teoria literară nu privește numai includerea paraliteraturii (și, implicit, valorificarea kitsch-ului ca sursă de expresivitate artistică), ci și o atenție sporită acordată unor domenii ale marginalității literare, extrem de active în culturile occidentale, dar abia incipiente în literatura română, unde trebuie să ne așteptăm la o augmentare a fenomenului în anii următori. Este vorba despre literatura «minoritarilor» (naționali, rasiali, de gender – femeile, homosexualii, lesbienele – etc.), a căror voce se aude cu tot mai multă putere în lumea democratică de pretutindeni.” [Cărtărescu, 2010: 220]

Scriitorul consideră feminismul drept una dintre „marile teme ale postmodernității”, validând astfel legătura dintre literatură și societatea în modificare. Mircea Cărtărescu precizează că „Feminismul actual nu mai militează, în consecință, asemenea celui tradițional, pentru *egalitatea* cu bărbatul (drept de vot, salarii egale etc.), ci descoperă ca sursă a demnității *diferența*” [Cărtărescu, 2010: 221].

În concluzie, început timid în perioada interbelică, feminismul românesc este brusc modificat de fatalitatea istoriei, dar reușește cumva să se metamorfozeze, să devină dintr-o luptă focalizată pe diferențierile de gen, pe o luptă îndreptată spre oprirea totalitaristă și spre redescoperirea identității. Astfel încât și studiul de față are drept scop identificarea și trasarea unor linii generale care ar putea oferi poeziei scrise de femei imaginea unui ansamblu coerent, chiar și în diversitatea formelor sale. Se pot, prin urmare, trasa niște linii generale care să încadreze experiența feminină, și inclusiv scriitura feminină, într-o categorie cu propriile ei rațiuni de a fi?

BIBLIOGRAFIE

- Cărtărescu, 2010: Mircea Cărtărescu, *Postmodernismul românesc*, București, Editura Humanitas.
- Cârnc, 2002: Magda Cârnc, *Poetrix. Texte despre poezie și alte eseuri*, București, Editura Paralela 45.
- Cistelecan, 2015: Alexandru Cistelecan, „De la femeia feminină la femeia feministă”, în *Vatra*, 20 februarie 2015, disponibil la adresa: <https://vatraoficial.wordpress.com/2015/02/25/de-la-femeia-feminina-la-femeia-feminista/>, accesat la 6/15/2016.
- Diaconu, 2002: Mircea A. Diaconu, *Poezia postmodernă*, Brașov, Editura Aula.
- Diaconu 2014: Mircea A. Diaconu, “Truth and knowledge in postmodernism”, in *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, vol. 137, p. 165-169, disponibil la adresa: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814037021>.
- Dragomir, Miroiu, 2002: Otilia Dragomir și Mihaela Miroiu, *Lexicon feminist*, Iași, Editura Polirom.
- Miller-Verghey, Săndulescu, 1935: Margareta Miller-Verghey și Ecaterina Săndulescu, *Evoluția scrisului feminin în România*, București, Editura Bucovina.
- Miroiu, 2006: Mihaela Miroiu, *Neprețuitele femei*, Iași, Editura Polirom.
- Moi, 1989: Toril Moi, “Feminist, Female, Feminine”, în *The Feminist Reader. Essays in Gender and the Politics of Literary Criticism*, editat de Catherine Belsey și Jane Moore, New York, Ed. Basil Blackwell, p. 117.
- Negrîci, 2003: Eugen Negrîci, *Literatura română sub comunism*, București, Editura Fundației Pro.
- Petroșel, 2015: Daniela Petroșel, *Fițiunea metodelor critice*, Iași, Editura PIM.
- Puia-Dumitrescu, 2015: Daniel Puia-Dumitrescu, *O istorie a Cenacului de Luni*, București, Editura Cartea Românească.
- Ursa, 2010: Mihaela Ursa, *Divanul scriitoarei*, Cluj-Napoca, Editura Limes.
- Zaharia-Filipaș, 2004: Elena Zaharia-Filipaș, *Studii de literatură feminină*, București, Editura Paideia.